

Uuden *Biologian sanakirjan* koeajo

Kimmo Pietiläinen

Rauno Tirri, Juhani Lehtonen, Risto Lemmetyinen, Seppo Pihakaski, Petter Portin:
Biologian sanakirja. Uudistettu laitos. Otava 2001.

”Täysin uudistettu” on kustantajan luonnehdinta *Biologian sanakirjan* uudesta laitoksesta. Harvoin on takakannen teksti ollut osuvampi. Olisi voinut myös sanoa huikeasti parempi, sillä edelliseen laitokseen verrattuna hakusanoja on tuhatkunta lisää. Sivuja uudessa teoksessa on 888, noin 300 enemmän kuin edeltäjässä, kun tekstin ja sivun koko on ennallaan. Muutama uusi liitekin on ilmaantunut, muun muassa alan slangisanoja, joille luonnollisesti esitetään englanninkielinen termi, oikea suomalainen termi ja selitys, kuten kaikille tämä kirjan termeille. Uutuutena on myös kuvia, jotka selventävät termien määritelmiä. Kuvia voisi olla enemmänkin.

Hakuteos käytännön testissä

Olen käyttänyt *Biologian sanakirjan* edellistä laitosta suomennostyössä paljon ja se on korvaamattomalla tavalla ohjannut ja vakiinnuttanut myös minun käyttämiäni termejä. Ajoittain olen myös kohdannut termejä, joita kirjassa ei ole, usein siitä syystä että ne ovat uudissanoja. Muutaman sanan olen jopa välittänyt kirjan tekijöille uuden laitoksen synnyn toivossa. Uusittu ja laajennettu teos ilmestyikin sopivasti uuteen suomennostyöhön, jossa sitä olen kokeillut. Kyseessä on Edward O. Wilsonin *The Future of Life*, joka ilmestyi tammikuussa Yhdysvalloissa. Niinpä tämä kirjoitus on *Biologian sanakirjan* koeajon tulos.

Wilson on kenties merkittävin biologi Darwinin jälkeen ja hän on myös kiivas luonnonsuojelija, jonka biodiversiteetin säilyttämistä koskeva vuosikymmenten mittainen kampanja jatkuu edelleen. Kymmenkunta vuotta sitten suomensin Wilsonin teoksen *Elämän monimuotoisuus*, joka on biodiversiteetin kuvaus. Teos on kuitenkin keskeneräinen siinä mielessä, että se ei kerro, mitä biodiversiteetin säilyttämiseksi olisi tehtävä. Wilsonin *Elämän tulevaisuus* -teos on vastausyritys tähän. Kyseessä on siis biodiversiteetin säilyttämiseen riittävän suurten suojelualueiden perustamisen ohjelmajulistus, tieteellinen perusta luonnonsuojelupolitiikalle.

Wilsonin teoksissa keskeisellä sijalla on elämän perusteoria, evoluutio. Evoluution perustermit ovat olleet suomeksi jo pitkään, mutta ne elävät. Kummallista kyllä, jotkut biologit eivät halua käyttää suomalaisia termejä, vaan puhuvat esimerkiksi *fitnessistä*, vaikka kelpoisuus on sanan täsmälleen määritelty vastine. Tämä näkyy *Biologian sanakirjassakin*: siinä on hakusana *fitnessi*, mutta teos suosittaa supisuomalaisen sanojen käyttöä siten, että tämänkin termin merkitys selitetään sanan *kelpoisuus* yhteydessä.

Yksityiskohtaiset ja selkeät määritelmät auttavat valitsemaan termeille oikean suomenkielisen vastineen. Esimerkki: biologiassa laji tarkoittaa ryhmää, jonka jäsenet pystyvät lisääntymään keskenään luonnonoloissa. Lajin yhteydessä esiintyvistä termeistä englannin *population* tarkoittaa *populaatiota*, ”samanaikaisesti samalla aluella olevia yksilöitä, jotka kykenevät lisääntymään keskenään eli kuuluvat samaan lajiin”. Ihmiselle se on sama kuin väestö. Sen sijaan sanat *rotu* ja *kanta*, jotka yleiskielessä ovat likimain sama kuin populaatio, saavat biologiassa uuden merkityksen. *Rotu* on ”lajinsisäinen yksilöjoukko, jonka jäsenillä on tietyt, muista saman lajin yksilöistä poikkeavat ominaisuudet” ja *kanta* on ”ryhmä sukulaisyksilöitä, jotka eroavat tiettyjen ominaisuuksien suhteen muista vastaavista saman lajin tai rodun ryhmistä”. *Populaatio-sanalle* ei siis voi ottaa näitä yleiskielen synonyymejä, jos haluaa että tekstin biologinen merkitys säilyy. Wilson käyttää *habitaattia* eli elinympäristöä kuvaavia teknisiä termejä melko vapaasti. *Biologian sanakirjassa* on esimerkiksi termit *asidofiilinen* eli ”happomielteinen”, *halofiilinen* eli ”suolaista ympäristöä suosiva” ja *termofiilinen* eli ”lämpöä suosiva”. Käytin *asidofiilisestä* muotoa happoa suosiva yhdenmukaisuuden vuoksi. Yllättävää kyllä, *Biologian sanakirjassa* ei ollut termejä *alkalifiilinen*, *barofiilinen* ja *ekstremofiilinen*. Valitsin *Biologian sanakirjan* linjan mukaisesti näiden käännöksiksi alkalia suosiva, painetta suosiva ja äärimmäisiä oloja suosiva.

Paria muutakaan teknistä termiä ei ollut *Biologian sanakirjassa*. *Migratory speciesin* käänsin muuttolajiksi, koska kirjassa oli muuttolevottomuus, *migratory restlessness*. Esimerkiksi *Spektrum-tietosanakirjassa* on pitkä luettelo muutto-sanoja, joten valinta oli oikea.

Vakavampi puute on luonnonsuojeluun liittyvä termi *stewardship*, joka tarkoittaa huolehtien ohjaamista. Se kuvaa asennoitumista luonnonsuojeluun ja se on laajassa käytössä ekologisessa keskustelussa. Yllättävää kyllä, sille ei ollut suomenkielistä vastinetta, kuten useat puhelinsoitot asiantuntijoille vahvistivat. Käänsin sen *ohjaamiseksi*, koska suomessa tämän sana englantilaiseen perusmuotoon perustuva termi olisi mielestäni kömpelö.

Ekologian termejä säästeliäästi

Biologian sanakirjassa hakusanat kenties painottuvat tässä työssä kokemani mukaan molekyylibiologiaan, ei niinkään ekologiaan tai luonnonsuojeluun, joka on lähempänä *Elämän tulevaisuus* -teosta. (Molekyylibiologian sanasto testataan toisessa yhteydessä.) Kenties juuri tästä syystä *Biologian sanakirjassa* ei ole monia Wilsonin käyttämiä termejä. Se sisälsi sanan *bioremediaatio* (jota ei ole Wilsonin teoksessa), joka tarkoittaa "tapahtumaa, jossa käyttämällä eläviä organismeja tuhotaan saasteita tai muita haitallisia aineita vedessä ja maaperässä". Sen sijaan puuttui Wilsonilla esiintyvä sana *bioprospecting* eli *bioprospektio*, joka tarkoittaa kaupallisesti hyödynnettävien aineiden etsimistä elävistä lajeista.

Wilsonin omista termeistä tunnetuin on *biofilia*, elämää rakastava asenne. Hän otti sen käyttöön 1980-luvun alussa ja se on laajassa käytössä, mutta mielestäni yllättäen sekään ei ole *Biologian sanakirjassa*. Myönnän kyllä, että se on enemmän filosofinen kuin biologian tekninen termi. Wilsonin teksteissä monilla termeillä on omintakeisia merkityksiä, jotka eivät ole yleisessä käytössä, ainakaan vielä. Hän puhuu *antroposentrismistä* eli *ihmiskeskeisyydestä* ja *biosentrismistä* eli *elämäkeskeisyydestä*, ja sijoittaa niiden väliin *patosentrismin*. Hän tarkoittaa *ihmiskeskeisyydellä* sitä, että luonnossa oikeudet koskevat vain ihmistä, *elämäkeskeisyydellä* sitä, että kaikilla elämän muodoilla on samat oikeudet, ja *patosentrismillä* sitä, että oikeudet laajennetaan asteittain simpansseihin, koiriin ja muihin eläimiin, joissa ihminen näkee omia ominaisuuksiaan. Suomensin *patosentrismin* säälikeskeisyydeksi.

Onnistunut koeajo

Biologian sanakirja ei ole lajinimistö. Sen sijaan se sisältää liitteenä Eliökunnan systemaattisen järjestelmän, joka on Wilsonin ja muiden biologian ajattelijoiden teosten suomentajille välttämättömyys. Uusia lajeja keksitään ja vanhoja nimetään uudelleen. Niitä koskevat tiedot on haettava toisista lähteistä.

Kuitenkin biologisen luokittelun huipullakin löydetään uutta ja se ilmenee *Biologian sanakirjassa*. Nykyään luokituksen ylimpiä ryhmiä, kuntia, on kuusi, uusimpana löydöksenä arkkibakteerit, jotka vakiinnuttivat asemansa 1990-luvulla. Se ilmestyi teoksen uuteen laitokseen.

Vastikään on kuvattu myös kaksi uutta selkärangattomien pääjaksoa, jotka ovat seuraava, kuntien alapuolella oleva ryhmä. *Biologian sanakirjassa* näistä tunnistetaan vain toinen, vuonna 1983 kuvattu Loricifera eli haarniskaiset. Vuonna 1996 kuvattu Cyclophora, joka elää hummereiden suussa, ei sen sijaan ole kirjassa, ilmeisesti siitä syystä, että tässä asiassa sen tuorein lähde on vuodelta 1989. Jätin tämän termin latinalaiseen muotoon siinä toivossa, että sillä on suomenkielinen nimi *Biologian sanakirjan* seuraavassa, entistä mahtavamassa laitoksessa. Varmaankin on kohtuutonta, että äärimmäisen ajankohtaisesta teoksesta etsitään kuin täikammalla puutteita tällaisella koeajolla. Löytyi puoli tusinaa pikkuvikaa. Niiden rinnalle löytyi ehkä tuhat tärkeää, oikeaa referenssiä. Ne ovat *Biologian sanakirjan* voima.

Kirjoittaja on tietokirjojen kustantaja ja suomentaja. Biologian sanakirjan tekijät saivat työstään valtion tiedonjulkistamispalkinnon huhtikuussa.